

Litak, Stanisław

„Titulus ecclesiae. Wezwania kościołów katedralnych w Polsce”, Aleksandra Witkowska, Lublin 1999 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 92/1, 123-124

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

R E C E N Z J E

Aleksandra Witkowska OSU, *Titulus ecclesiae. Wezwania kościołów katedralnych w Polsce*, Instytut Wydawniczy PAX, Lublin 1999, s. 367.

Od dłuższego już czasu wysuwa się postulat opracowania wezwań kościołów w Polsce jako ważnego elementu kultury społeczno-religijnej. Podkreśla się ich znaczenie jako źródła do badań przede wszystkim nad historią Kościoła, a zwłaszcza nad rozwojem kultów świętych, czy nawet zależnościami instytucjonalnymi np. diecezji od prowincji kościelnych czy między poszczególnymi wspólnotami zakonnymi. Zwraca się także na nie uwagę jako na źródło historyczne przydatne zarówno w ustalaniu początków najstarszych ośrodków kościelnych i państwowych, jak i w badaniach osadniczych, szczególnie nad miastami (np. pochodzące od nich nazwy ulic i dzielnic miejskich). Dotychczas brak było na temat patrociniów poważniejszych studiów w Polsce. O ile bowiem podobne badania prowadzone są od dawna w Niemczech, Austrii i Holandii, a także, choć w mniejszym stopniu, we Francji i Anglii, w powojennej Czechosłowacji i Czechach, to w Polsce ten dział badań historycznych jest wyraźnie zaniedbany. Praca Aleksandry Witkowskiej jako pierwsza monografia na ten temat w naszym kraju, otwiera nowy nurt badań historycznych w Polsce. Dotyczy przede wszystkim współczesnych polskich katedr i konkatedr, sięgających jednak często swymi początkami pierwszych wieków chrześcijaństwa w Polsce. Wezwanie, czyli *patrocinium* każdej konkretnej świątyni miało dla niej i dla ogółu wiernych szczególne znaczenie. Nadanie wezwania stwarzało sytuację, w której konkretny kościół stawał się jakby własnością danego świętego, co miało daleko idące konsekwencje społeczne, obyczajowe i religijne, a nawet ekonomiczne. Ze świętem patronalnym katedry czy znacniejszego kościoła łączono bowiem, tak w średniowieczu, jak i w czasach nowożytnych różne zjazdy, pielgrzymki, sądy, odpusty i jarmarki.

Na wstępie Aleksandra Witkowska zwraca uwagę na funkcje kościoła katedralnego, jako kościoła-matki wszystkich kościołów w diecezji. W katedrze dokonywano ważnych czynności, mających szerszy wydźwięk społeczny w skali całej diecezji, prowincji kościelnej, regionu czy nawet państwa, jak konsekracje biskupów, ich ingresy i pochówki, posiedzenia sądów kościelnych i kapituł, inauguracja i uroczyste zakończenie synodów diecezjalnych lub prowincjalnych. Katedra była również normą dla innych kościołów diecezji w sprawowaniu liturgii. W czasach przedtrydenckich w katedrze ustalano kalendarz liturgiczny dla całej diecezji. Autorka podkreśla, że wezwania niektórych katedr, przede wszystkim tych z tradycjami historycznymi, oddziaływały na patrocinia kościołów parafialnych diecezji, jakkolwiek przyczyny nadawania wezwań kościołom były bardzo różnorodne, często zależne od woli ich fundatorów. Witkowska zwraca ponadto uwagę na obronne funkcje katedr. Im też przysługiwało prawo azylu. Niektóre katedry stały się nekropoliami władców Polski i polskich bohaterów narodowych.

Książka składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym został przedstawiony rodowód współczesnych katedr polskich. W rzeczywistości jest to szkic dziejów Kościoła katolickiego w Polsce oparty na bogatej, skrupulatnie wykorzystanej literaturze, jeśli idzie o początki organizacji kościelnej w Polsce i późniejszy jej rozwój aż do rozbiorów, oraz oparte już w znacznym stopniu na źródłach przedstawienie przemian w strukturach diecezjalnych Kościoła na ziemiach polskich w XIX w. i czasach najnowszych. Cezurą końcową jest tu bulla „Totus Tuus” Jana Pawła II z 25 marca 1992, wprowadzająca nowy podział administracyjny w Kościele polskim (13 metropolii, a w ich ramach 25 diecezji plus archidiecezja łódzka bezpośrednio podległa Stolicy Apostolskiej), istniejący do dzisiaj. Zmiany organizacyjne pociągnęły za sobą pomnożenie katedr. Do starych kościołów archikatedralnych istniejących w Gnieźnie, Poznaniu, Wrocławiu, Krakowie i Warszawie doszły nowe w Białymstoku, Częstochowie, Gdańsku, Katowicach, Lublinie, Łodzi, Przemyślu i Szczecinie. Do godności katedr podniesiono trzynaście przeważnie znacznie starszych kościołów. Ponadto w bulli wymieniono trzynaście konkatedr, w tym pięć już istniejących wcześniej. W latach 1993–1994 ich liczbę powiększono jeszcze o dwie: w Chełmży w diecezji toruńskiej i Stalowej Woli w diecezji sandomierskiej. Autorka daje szczegółowe, tabelaryczne ze-

stawienie wszystkich współczesnych katedr i konkatedr według diecezji wraz z chronologią ich powstawania lub zaniku. Pouczające i bardzo dobrze wykonane są także dołączone mapki katedr i konkatedr w X–XIII, XIV–XVI, XVII–XVIII, XIX i XX w. oraz mapa nowego podziału administracyjno–kościelnego po konkordacie z 1925 r., wprowadzonego bullą „Vixdum Poloniae unitas” z 28 października 1925, jak też mapa przedstawiająca rozmieszczenie katedr i konkatedr po zmianach z 1992 r. W 54 diecezjach istniejących w zmieniających się granicach polskich w ciągu tysiąclecia istniało 85 kościołów katedralnych, z których 42% datuje się z okresu średniowiecza, przede wszystkim z XIV i XV w., a następnie z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. oraz z XX w., w którym przybyło ich prawie 33%. Różnica między liczbą diecezji i liczbą katedr pochodzi z przenoszenia katedr bądź do innego kościoła w obrębie jednego miasta, bądź do innego miasta. Wypadki takie autorka odnotowała aż w 19 diecezjach.

W krótkim rozdziale drugim został przedstawiony problem genezy wezwań, które pojawiają się już IV w. i zmieniające się w ciągu wieków obrzędy konsekracji kościołów uprawniające do sprawowania w nich liturgii oraz typologia patrociniów. Autorka zwraca uwagę na różne klasyfikacje wezwań proponowane zwłaszcza przez badaczy niemieckich (G. Z i m m e r m a n n, E. E w i g), wreszcie przyjmuje ich podział na pięć podstawowych typów, mianowicie: patrocinia trynitarnie, chrystologiczne, maryjne, anielskie i hagiograficzne. Ten ostatni typ, najliczniejszy, jest dodatkowo różnicowany według kryteriów chronologicznych bądź teologicznych.

W najobszerniejszym trzecim rozdziale Witkowska przeprowadziła analizę wezwań katedr i konkatedr III Rzeczypospolitej, czyli obecnie istniejących, według wymienionych typów patrociniów, przyjmując jednolity schemat opisu. Najpierw omawia teologiczne znaczenie i dzieje ogólne kultu wiążącego się z danym wezwaniem, a następnie historię poszczególnych katedr i konkatedr i ich wezwań w porządku alfabetycznym oraz na końcu częstotliwość występowania kościołów o wspólnym wezwaniu z katedrą w danej diecezji. W ten sposób zostało omówionych 60 istniejących współcześnie w Polsce kościołów katedralnych i konkatedralnych. Autorka zwraca uwagę, że wiele obecnych katedr w diecezjach powstałych zwłaszcza w XIX i XX w., w okresie reorganizacji struktury diecezjalnej po rozbiorach oraz w XX w., pełniło różne funkcje w okresie wcześniejszym. Obok kościołów kolegiackich były to kościoły pozakonone, a nawet znaczniejsze kościoły parafialne.

W zwięzłym rozdziale ostatnim, zatytułowanym „Dziedzictwo kultów patronalnych” autorka dała podsumowanie swoich wniosków. Najliczniejsze były wezwania hagiograficzne (49,21%), na drugim miejscu są maryjne (36,51%), następnie idą chrystologiczne (7,93%) i trynitarnie (4,76%). Autorka różnicuje tu wezwania także chronologicznie. Jedne spośród nich zanikały, inne pojawiały się. Zdecydowaną większość stanowią jednak patrocinia średniowieczne. Aż ponad 47% patrociniów współczesnych kościołów katedralnych i konkatedralnych posiada metrykę średniowieczną, a 22% to patrocinia XX–wieczne. Witkowska podkreśla, że patrocinia w swojej historii były w Polsce, podobnie jak w innych krajach (Francja, Niderlandy, Cesarstwo) ważnym czynnikiem kształtowania tradycji, obyczaju i folkloru chrześcijańskiego, często żywych do dnia dzisiejszego.

Książka została starannie opracowana i pięknie wydana przez Instytut Wydawniczy PAX, choć trafiają się drobne błędy korektorskie i rzeczowe. Nie w XIII (s. 20), lecz dopiero w XIV w. diecezja wrocławska zmieniła przynależność państwową. Na stronie 27 w przypisie 42 biskupa smoleńskiego Jerzego Hylzena wymieniono jako Jerzego Hylzera (ewidentna literówka), a nazwisko znanego litewskiego wydawcy cennych relacji o stanie diecezji Wielkiego Księstwa Litewskiego zostało zniekształcone jako P. Rabilleuskas zamiast P. Rabikauskas. W tabeli na s. 42 należało zaznaczyć przeniesienie katedry z Kijowa, po utracie tego miasta, do Żytomierza. Obecna katedra w Wilnie (s. 47) została wybudowana na przełomie XVIII i XIX w. w stylu klasycystycznym na miejscu starej. Ostateczna utrata Żytomierza przez Polskę nastąpiła już w wyniku II rozbioru, a nie dopiero w rezultacie konferencji jałtańskiej (s. 35).

Oprócz wspomnianych już map książka zawiera liczne ilustracje i tabele oraz obszerny wykaz źródeł i literatury. Bardzo przejrzyste opracowane zostały indeksy: patrociniów według ich typów z rozszerzonymi danymi dotyczącymi poszczególnych kościołów oraz indeks osobowy i geograficzny. Praca jest niewątpliwie dużym sukcesem autorki. Stanowi dobry punkt wyjścia dla nowych, obiecujących badań nad wezwaniami spoza kręgu katedr, które niewątpliwie zostaną podjęte w przyszłości.

Stanisław Litak
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Sekcja Historii